

Albert NOWACKI¹

Katolicki Uniwersytet Lubelski Jana Pawła II

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-2418-0574>

Przestrzenie *sacrum* w „trylogii wołyńskiej” Wołodymyra Łysa

Współczesna literatura ukraińska nieustannie udowadnia, że stanowi integralną część światowego procesu historycznoliterackiego. Z łatwością przyswaja sobie najnowsze tendencje literatury światowej, adaptując je do własnych potrzeb, kontekstów i uwarunkowań. Początek XXI wieku przyniósł niezwykle ożywienie w literaturze naszego wschodniego sąsiada, które zaowocowało pojawieniem nowych nazwisk, jak chociażby Sofija Andruchowycz, Ołeksij Czupa, Lubko Daszwar, Lubko Deresz, Anatolij Dnistrowyj, Natalka Dolak, Irena Karpa, Wołodymyr Łys, Andrij Kokotiucha, Pawło Korobczuk, Dara Kornij, Bohdan Kołomijczuk, Żanna Kujawa, Switłana Powalajewa, Iren Rozdobud’ko, Natalka Śniadanko, Serhij Uszkałow, Pawło Wolwacz, Serhij Żadan i wielu innych, którzy dołączyli do takich klasyków najnowszej literatury ukraińskiej, jak Jurij Andruchowycz, Ołeksandr Irwaneć, Jurij Izdryk, Lina Kostenko, Łeś Poderwjanski, Taras Prochaśko, Wałerij Szewczuk, Wasyl Szklar, Jurij Wynnyczuk czy Oksana Zabużko. W swoich utworach młodzi pisarze ukraińscy poświęcają wiele uwagi recepcji współczesnych zjawisk kulturowych i społeczno-politycznych, próbując w ten sposób oswoić i tłumaczyć nową rzeczywistość swoim odbiorcom. Pojawiają się więc utwory analizujące postradziecką rzeczywistość ukraińską (Żadan, Powalajewa, Śniadanko, Uszkałow)², zagadnienia emigracji zarobkowej (Natalka Dolak)³, a także powieści zgłębiające skomplikowane

¹ A. Nowacki – literaturoznawca, dr, adiunkt, Katedra Literatury Ukraińskiej i Białoruskiej, Instytut Filologii Słowiańskiej, Katolicki Uniwersytet Lubelski Jana Pawła II, anowacki@kul.lublin.pl

² S. Żadan, *Anarchy in the UKR*, Harkiv 2005; Idem, *Vorošilovgrad*, Harkiv 2010; S. Povalâeva, *Eksgumaciâ mista*, Harkiv 2007; S. Uśkalov, *BŹD*, Harkiv 2013; N. Snâdanko, *Kolekciâ pristrastej, abo prigodi molodoï Ukraïnki*, Harkiv 2008.

³ N. Dolâk, *Gastarbajterki*, Harkiv 2012; Idem, *Zaplakana Ėvropa*, Harkiv 2013.

meandry historii ukraińskiej w kontekście europejskim (Zabużko, Kostenko)⁴. Warto podkreślić, iż próby analizy ukraińskiej rzeczywistości w kontekście historycznym podejmuje się m.in. Wołodymyr Łys.

Mieszkający w Łucku Łys to obecnie jeden z najbardziej rozpoznawanych i chętnie czytanych pisarzy ukraińskich, o czym wymownie świadczy liczba nagród przyznanych za działalność literacką, w tym czterokrotne uhonorowanie w prestiżowym konkursie literackim „Koronacja Słowa”. Swoją popularność zawdzięcza m.in. wykorzystywaniu w swojej twórczości takich gatunków literackich, jak chociażby saga rodzinna czy powieść historyczna oraz sposobem konstruowania bohaterów, kreując je na postaciach oryginalne, autentyczne, a przez to niezwykle wiarygodne. Niezwykle trafnie ujął to Wiktor Werbycz pisząc, że Łys to „postać absolutnie unikalna, znająca nie tylko tajemnice pogody i polityki, lecz także tajemnice ludzkiej duszy”⁵.

Sam pisarz niejednokrotnie przyznawał, iż jego bohaterowie wywołują prawdziwe zainteresowanie wśród czytelników ukraińskich, zwłaszcza z innych regionów Ukrainy. Jego zdaniem dzieje się tak, ponieważ inspirację dla jego twórczości stanowią realni ludzie i ich autentyczne historie, które pomimo tego, że wydają się nieprawdopodobne, jednak wydarzyły się na prawdę⁶. Pisarz niejednokrotnie wspominał, że postawił przed sobą zadanie ochrony lokalnego kolorytu Polesia Wołyńskiego, tym bardziej, że unikalnego dialektu tego regionu używają już niemal wyłącznie ludzie starsi. Jak powiada Łys, nadrzędnym zadaniem twórcy jest zachowanie dialektów, lokalnego folkloru, systemu wartości, gdyż tylko tak można pokazać, jak bogatą i różnorodną mozaikę tworzy społeczeństwo ukraińskie⁷. Wspomniane idee realizowane są przede wszystkim w powieściach historycznych, które jednocześnie tworzą konstrukt przypominający sagę rodzinną.

Wymienioną w tytule niniejszego artykułu „Trylogię wołyńską”, będącą czymś na kształt swoistego eposu biograficznego, tworzą trzy powieści Wołodymyra Łysa: *Stulecie Jakuba* (Століття Якова, 2010), *Solo dla Salomei* (Соло для Соломії, 2013) oraz *Pani Młynyszczka* (Діва Млинуща, 2016). Wszystkie trzy utwory opowiadają historię leżącej nieopodal Lubomla poleskiej wioski Zgorany (ukr. Згорани, w powieści występującej pod nazwą Zahorany lub – jak chce pisarz – Zahoreny.

⁴ O. Zabużko, *Muzej pokinutih sekretiv*, Kiïv 2012; L. Kostenko, *Zapiski ukrains'kogo samašedšogo*, Kiïv 2011.

⁵ V. Verbič, Volodimir Lis: *Same takou povinna buti literatura*, [strona www:] Molodiżnij portal Volini, <http://molod.in.ua/2010/10/30/volodymyr-lys-same-takou-povynna-buty-spravzhnya-literatura/> [10.04.2018]. Wspominając o tajemnicach pogody Werbycz miał na myśli publikowane na łamach prasy prognozy pogody Łysa, które tworzył przede wszystkim w oparciu o gruntowną znajomość bogatego folkloru ukraińskiego. Co ciekawe, większość z jego prognoz ma dużą sprawdzalność. Niektóre z tych tekstów ukazały się następnie w odrębnej publikacji, zob. V. Lis, *Taêmna kuhná pogodi: Kniga narodnogo sinoptika. Povist'-ese*, Luc'k 2008.

⁶ Spotkanie autorskie Wołodymyra Łysa w ramach VIII Wieczoru z literaturą ukraińską w Lublinie, 5 grudnia 2017 roku.

⁷ Z rozmowy z Wołodymyrem Łysem 5 grudnia 2017 r.

Obecnie: obwód wołyński) oraz losy jej mieszkańców na przestrzeni od początku XIX do początku XXI wieku. Jak wspomina autor, „починається в 1804 році, з першого рекрутського набору, який був проведений в моєму селі (...). У цій книжці є багато реальних історій. Я навіть двом героям залишив такі самі імена, як вони мали. В той же час, тут багато авторської фантазії”⁸. Pierwszy z utworów, jaki notabene niemal od razu wywołał pozytywne reakcje krytyków literackich⁹, opowiada dzieje Jakuba Mecha, mieszkańca jednej z ukraińskich wsi na Polesiu, który w ciągu niemal stu lat swego długiego życia stał się częścią historii pięciu państw – imperium rosyjskiego, Ukraińskiej Republiki Narodowej, Polski, hitlerowskich Niemiec, Związku Radzieckiego i wreszcie – wolnej Ukrainy¹⁰. Drugi z nich to również historia XX wieku, ale tym razem widziana oczyma kobiety, Salomei Roszczuk, również mieszkanki wspomnianej wioski¹¹. Warto zauważyć, że powieść ta stanowi coś na kształt biografii bohaterki, a wiele z przedstawionych w niej wydarzeń miało miejsce w rzeczywistości, gdyż jak twierdzi Łys, jest to utwór na wpół dokumentalny¹². Przestrzeń czasowa ostatniej „części” „sagi wołyńskiej”

⁸ D. Kučerenco, *6 novih knižok dlâ borot'bi z osinn'ou depressiëu*, [strona www:] Drug čitača, <https://vsiknygy.net.ua/neformat/46984/> [12.03.2018].

⁹ O. Zabužko, *Napravdu dobra knižka* [w:] V. Lis, *Stolittâ Ākova*, Xarkiv 2013, s. 5; Ė. Baran, *Apostol's'ka samota Ākova...*, [strona www:] Siveršina. Vseukraïns'kij nezaležnij medijnij prostir, <http://siver.com.ua/forum/62-469-1> [20.04.2018].

¹⁰ Wspomniana powieść doczekała się już kilku ciekawych opracowań badawczych, np.: A. Matusiak, „Stulecie Jakuba” *Wołodymyra Łysa jako literackie świadectwo ukraińskiej posttotalitarnej traumy*, „Przegląd Rusycystyczny” nr 3, 2018, s. 12-35; L. Goletiani, *Growing Old to Remember. The „Final Questions” of a Hundred-Year-Old Ukrainian Villager* [w:] *Aging in Slavic Literatures. Essays in Literary Gerontology*, red. D. Gramshammer-Hohl, Bielefeld 2017, s. 37-64; Ā. Poliśuk, *Stolittâ pričetnosti*, [strona www:] „LitAkcent”, <http://litakcent.com/2011/05/06/stolittja-prychetnosti/> [20.03.2018]; A. Sokolova, *Etnomental'ni konstantiportreta poliśuka v hudožn'omu prostori romanu Volodimira Lisa “Stolittâ Ākova”* [w:] „Slovo i čas”, nr 12, 2017, s. 28-33; N. Gorbač, *Moral'na imperativnist' epigrafiv u romanі V. Lisa “Stolittâ Ākova”* [w:] „Aktual'ni problemi slov'âns'koï filologii”. Seria: lingvistika i literaturoznavstvo, 2012, s. 183-191; Ī. Levčuk, *Antroponimiâ romanu Volodimira Lisa “Stolittâ Ākova”* [w:] „Naukovij visnik Shidnoëvropejs'kogo nacional'nogo universitetu im. Lesi Ukraïnki”, Filologični nauki. Movoznavstvo, nr 22, 2013, s. 69-74; Ū. Pan'ko, *Antropocentrizm âk risa hudožn'ogo tvorv v romanі V. Lisa “Stolittâ Ākova”* [w:] *Materiali Ī Vseukraïns'koï naukovy-praktičnoï internet-konferenciï dlâ studentiv, aspirantiv ta molodih učenih “Aktual'ni problemi slov'âns'koï filologii”*, Zaporizžâ 2015, s. 20-23.

¹¹ Zob. np.: O. Bakširova, *Literaturna tradiciâ âk osnova modelüvannâ hudožn'ogo svitu v romanistici Volodimira Lisa (na materialii tvorv “Solo dlâ Solomir”)*, [strona www:] „Sinopsis: tekst, kontekst, media”, nr 3 (15), 2016, <http://synopsis.kubg.edu.ua/index.php/synopsis/issue/view/19> [15.07.2018]; Idem, *Feminne pročitanâ istoriï v sučasnij ukrains'kij romanistici: demifologizaciâ i poetika povsâkdenного* [w:] „Science and Education a New Dimension. Philology” nr 16, 2018, s. 15-19; T. Hom'âk, *Žinka na vistrî istoriï (za romanom Volodimira Lisa “Solo dlâ Solomir”)* [w:] „Visnik Zaporiz'kogo nacional'nogo universitetu ” nr 1, 2014, s. 110-117.

¹² Ė. Kovalevs'ka, *Volodimir Lis: žinoči obrazi meni cikaviši*, [strona www:] BBC Ukraïna, https://www.bbc.com/ukrainian/entertainment/2013/11/131125_book_2013_interview_lys_ek [23.03.2018].

jest o wiele szersza, sięga bowiem aż do roku 1804 i przedstawia dwustuletnią historię nadzwyczajnie rozgałęzionego rodu Tereszczuków. Utwór spinają dwa wydarzenia – trzykrotne ukazanie się białej zjawy Pani Młynyszczka oraz znaleziona przez protoplastę rodu w Paryżu XVII-wieczna mapa Zahoran, która następnie raz jeszcze wypływa pod koniec powieści¹³.

W każdym ze wspomnianych utworów dość wyraźnie wyłania się tendencja „do mitologizacji oraz sakralizacji przestrzeni, z poleską wsią stanowiącą centrum wszechświata stworzonego przez ukraińskiego pisarza. Zanim jednak przejdziemy do właściwej analizy wspomnianych tekstów, spróbujmy najpierw sprecyzować kilka pojęć, które będziemy wykorzystywać podczas naszych rozważań.

Badania nad fenomenem *sacrum* w literaturze mają już dość długą tradycję, sięgają bowiem mniej więcej połowy XX wieku. W nurt myśli europejskiej pojęcie „*sacrum*” jako określenie wszystkiego, co religijne, wprowadził badacz rumuńskiego pochodzenia Mircea Eliade¹⁴, który stosując opozycję *sacrum* – *profanum* z niej właśnie uczynił narzędzie do badania danej rzeczywistości. Stefan Sawicki podkreśla, że *sacrum* „jest często uważane (...) za rzeczywistość wspólną dla wszystkich religii, jest wynikiem szukania podobieństw i zbieżności. Treść tego pojęcia jest więc uboga i niezbyt jasna, silnie związana ze zjawiskami religii pierwotnych, sprowadzająca się ostatecznie do przeżycia bliżej nie określonej tajemnicy”¹⁵. Rozwijając to zagadnienie autorzy odnośnego hasła w *Encyklopedii katolickiej* stwierdzają, że *sacrum* to podstawowa kategoria religijna, którą można odnieść zarówno do sfery religijnej (tzn. teologicznej), jak też do sfery religioznawczej¹⁶. Karl Rahner i Herbert Vorgrimler w swym *Małym słowniku teologicznym* dodają że *sacrum* jako pojęcie religijne jest odmiennie pojmowane w filozofii, inaczej w teologii biblijnej i dogmatycznej, jeszcze inaczej w religioznawstwie, gdzie termin ów po prostu oznacza wszystko, czemu człowiek oddaje cześć¹⁷.

W naszych rozważaniach będziemy zatem wykorzystywać religioznawcze wyznaczenie terminu *sacrum* rozumianego jako wyodrębniona ze sfery codzienności „sfera świętości”, bez odniesienia do aspektów moralności¹⁸. Nie będzie dla nas istotne, czy *sacrum* stanowi rzeczywistość obiektywną, czy też jest wewnętrznym przedmiotem przeżycia religijnego, ważne jest, że w analizowanych utworach literackich występuje ono jako wartość sakralna dla człowieka¹⁹.

¹³ Zob. np.: O. Nesterčuk, *Slovotvir variantiv imen romanu V. Lisa "Diva Mliniša"* [w:] „Naukovi zapiski Ternopil's'kogo nacional'nogo pedagogičnogo universitetu im. Volodimira Gnatūka”, Seria Movoznavstvo, nr 1, 2017, s. 220-223; I. Rodionova, *Mifologično-ritual'na struktura romanu Volodimira Lisa "Diva Mliniša"*, [strona www:] „Tekst. Kontekst. Intertekst. Naukovij elektronnij žurnal”, nr 3, 2018, [http://text-intertext.in.ua/pdf/n01\(03\)2018/rodionova_inna_03_2018.pdf](http://text-intertext.in.ua/pdf/n01(03)2018/rodionova_inna_03_2018.pdf) [15.03.2019].

¹⁴ Zob. M. Eliade, *Traktat o historii religii*, tłum. J. Wierusz-Kowalski, Łódź 1999.

¹⁵ S. Sawicki, *Sacrum w literaturze* [w:] „Roczniki Humanistyczne”, z. 1, t. XXVIII, 1980, s. 13.

¹⁶ *Sacrum* [w:] *Encyklopedia katolicka*, t. XVII: REPUBLIKA-SERBIA, Lublin 2012, s. 827.

¹⁷ K. Rahner, H. Vorgrimler, *Mały słownik teologiczny*, Warszawa 1996, s. 542.

¹⁸ *Sacrum* [w:] *Encyklopedia katolicka*..., s. 827.

¹⁹ Por. S. Sawicki, *Sacrum w literaturze*..., s. 14.

Ksiądz Józef Tischner twierdził, iż *sacrum* to „wartość, na którą składa się po pierwsze tajemnica, po drugie fascynacja, a po trzecie trwoga, natomiast sama idea *sacrum* nie zawiera jeszcze wartościowania: dobre – złe. *Sacrum* jest tylko wartością estetyczną (...)”²⁰. Porządkując rozważane tutaj zagadnienie dokonał on istotnego – naszym zdaniem – rozróżnienia na *sacrum* i *sacrum* chrześcijańskie, czyli *sanctum*, będące przejawem dobra i świętości²¹. Tak określony termin badawczy postaramy się zastosować podczas analizy interesujących nas powieści Wołodymyra Łysa.

Stefan Sawicki podkreślał, że próba docierania do tzw. problematyki ogólnego sensu badanego utworu daje szerokie możliwości, pozwala bowiem na odnalezienie zawartego tam przesłania dla odbiorcy²². We wszystkich trzech powieściach ukraińskiego pisarza, już tylko przy pobieżnym spojrzeniu, na pierwszy plan wysuwa się pragnienie sakralizacji przestrzeni stanowiącej „małą ojczyznę” ich bohaterów. Zwerbowanego do carskiej armii Panasa Tereszczuka podczas całych dwudziestu pięciu lat służby wojskowej w chęci do życia utrzymuje tylko wspomnienie o rodzinnych Młynyszczach. Kiedy po pokonaniu armii napoleońskiej znalazł się w Paryżu, przez przypadek podsłuchiwał rozmowę oficerów o kupionej gdzieś okazji nie mapie, która okazała się być cudzoziemską mapą jego rodzinnej wsi. Wykupił ją od jednego z nich z półroczny żołąd, bo przypominała mu o jego rodzinnym domu:

Уже за казармою Панас розгорнув свій скарб. Чужі букви, а він і своїх не знав. Ну, цяя, вроді знакома. То, певно, «М», «ми» кажуть, отже, направду Млинище, а то Мережка, по чужому написана. Али й ніби по-їхньому. І тонка цівка річки, мов жилка на руці... (...) І раптом відчув – цей шматок, карта, ци як там, наче почала гріти його долоні, тулитися до них і тоже... тоже зігріти неї проситься... Ніби живе, далеке Млинище тулилося до його рук, не знати, як стало маленьке, мовби сліпе кошеня, що ще не знає світу, а вже просить у нього захистку...²³.

Przez wszystkie pozostałe lata protagonista będzie nosił mapę w uszytej specjalnie do tego celu, umieszczonej na ciele torebce, aby jego rodzinna wieś zawsze pozostawała blisko. O domu przypominają mu mijane po drodze elementy przyrody, a nawet widziane w Kubaniu naczynia użytku domowego, które swym wyglądem przypominają czarnego ptaka – „боцюна, такі гніздилися в їхніх поліських лісах”²⁴.

Jurij Łotman wskazywał na duże znaczenie przestrzeni, stanowiącej część semantyczną dzieła literackiego. Uważał on, iż struktura przestrzeni wpływa na sens

²⁰ A. Michnik, J. Tischner, J. Żakowski, *Między Panem a Plebanem*, Kraków 1995, s. 502.

²¹ Zob. *Ibidem*, s. 503-504.

²² Zob. S. Sawicki, *Sacrum w badaniach literatury* [w:] Idem, *Wartość – Sacrum – Norwid. Studia i szkice aksjologiczno-literackie*, Lublin 1994, s. 96.

²³ V. Lis, *Diva Mliniša*, Harkiv 2016, s. 62.

²⁴ *Ibidem*, s. 63.

i wymowę utworu, pomaga bowiem ustalić punkty odniesienia i w ten właśnie sposób może oddziaływać na sposób odczytania tekstu²⁵. We wszystkich częściach „sagi wołyńskiej” przestrzeń geograficzną wyznaczają granice Europy, jednak przestrzeń mentalna, sakralna, ogranicza się tylko do Polesia, albo do Zahoran z wszystkimi jej przysiółkami, dokąd tak czy inaczej każdy z bohaterów wraca po długiej wędrówce. Tam oczekuje na śmierć stuletni Jakub Mech ze *Stu lat Jakuba*, tam wraca po długiej tułaczce Panas Tereszczuk z *Pani Młynyszczka*, tam też upływa życie tytułowej Salomei. Dzieje się tak, ponieważ jak wyjaśnia Stefania Andrusiów – „przestrzeń i czas – to uniwersalne kategorie za pomocą których człowiek (ludzkość) zadomawia się w świecie, opisuje – wyjaśnia – przyswaja świat swojej egzystencji, wpisując siebie w niego – tworzy całościową mapę”²⁶. Tytułem uzupełnienia powyższej konstatacji warto w tym miejscu przytoczyć także stwierdzenie Beaty Siwek, że elementy przyrody zamieszkiwanego świata mają wpływ na mentalność i duchowość jego mieszkańców²⁷. Nie dziwi więc, że literaccy bohaterowie Łysa najlepiej czują się na swoim Wołyniu, czyli przestrzeni, którą sobie oswoili i z którą współlistnieją.

Sakralizację przestrzeni małej ojczyzny oraz jej szczególne znaczenie dla zakorzenionego w niej człowieka doskonale ilustruje znamieny fragment powieści *Pani Młynyszczka*: jeszcze podczas służby wojskowej Panas Tereszczuk poznał egzotyczną piękność, Czerkieskę o imieniu Asmine, w której się zakochał, zresztą z wzajemnością, i z którą obdarzyła go synem. Aby być razem, zarówno Panas, jak i dziewczyna musieli wyrzec się części siebie. Bohater postanowił zrezygnować z powrotu w strony rodzinne, a młoda Czerkieska zerwała kontakty z rodziną, która wyrzekła się jej z powodu pokochania „niewiernego”. Jednakże po pewnym czasie oboje zrozumieli, że nie mogą żyć bez swojej „świętej” przestrzeni, z której wyszli oraz gdzie się urodzili i wychowali. Jako pierwsza zrozumiała to Asmine, która – odrzucając propozycję Panasa, aby osiedlić się na Kubaniu – stwierdza:

– Не, ми не останемося (...). Ти тут з нудьги помреш, Паньяс. Твій далекий ліс, у кому рисі живуть, тебе кличе. (...) – Я вже не та Асміне, що до річки приходила. Та Асміне віддала тобі тіло, а душа її так там, у горах, і осталася. Тепер вона й тіло за собою кличе²⁸.

Józef Tischner zwrócił uwagę, że „zachodzi jakieś głębokie pokrewieństwo między wewnętrznym poczuciem wolności, jakie człowiek nosi w duszy, a zewnętrznym

²⁵ Por. J. Łotman, *Problemy przestrzeni artystycznej* [w:] Idem, *Struktura tekstu artystycznego*, Warszawa 1984, s. 312.

²⁶ S. Andrusiów, „Sebe pobačiti âk vlüstri”. *Dešo pro antropologičnu prirodu transkordonnih peremišen'* [w:] *Między Wschodem a Zachodem. Z dziejów kultury pogranicza polsko-wchodniosłowiańskiego*, pod red. W. Kołbuka, A. Nowackiego, L. Puszaka, Lublin 2010, s. 155.

²⁷ B. Siwek, *Ojczyzna duża i mała. Poeci białowieskiego stowarzyszenia „Białowieża” wobec problematyki ojczyźnianej*, Lublin 2004, s. 32.

²⁸ V. Lis, *Diva Mliniša...*, s. 75, 76.

obrazem przestrzeni, w której żyje i działa. Powiedz mi, w jakiej przestrzeni żyjesz, a ja ci powiem, jaką wolnością jesteś wolny. Można to zaobserwować na przykładzie wolności załęcznionej. Kto się lęka, ten buduje kryjówkę. Wynajduje miejsce, na które trudno trafić, otacza je przeszkodami, wznosi płoty, robi zamki do drzwi, zamyka się i... wreszcie jest «u siebie»²⁹. Bohaterom Wołodymyra Łysa prawdziwą wolność daje jedynie ukryta na końcu świata poleska wieś, która stanowi bezpieczną, „świętą” przystań, ten kawałek świata, który otrzymali w prezencie od Boga.

Odniesieniami do Stwórcy napełnione są wszystkie z analizowanych utworów. Autor często sięga po zagadnienia dobra i zła, co jest właściwe dla powieści o problematyce sakralnej w środkowoeuropejskim kręgu kulturowym. W przekonaniu bohaterów analizowanych utworów to Bóg jest tym, który kieruje zarówno światem, jak też i ludzką egzystencją. W trudnej sytuacji życiowej Panas Tereszczuk odnajduje pociechę w stwierdzeniu, że „Мабуть, справді, в Бога все на письменах написано”³⁰. W innej zaś sytuacji Sołomija Tereszczuk – mama tytułowej Salomei – odczuwa lęk przed grzechem. Kobieta postanawia wybrać się do mieszcowskiej znachorki, aby już wcześniej poznać płeć dziecka, którego się spodziewa. Z jednej strony kieruje się zwykłą ludzką chęcią poznania, z drugiej jednak drży ze strachu na myśl, że odważyła się przekroczyć tabu i wejść w posiadanie tajemnicy, którą zna jedynie Bóg. Jeszcze przed udaniem się do znachorki modli się w domu przed obrazem Matki Boskiej:

„Соломія стала на коліна перед образом Божої Матері й попросила простити за те, що зважається на такий гріх – заглєнути туди, куди поки що допускається тико Боже око чи око його Матері.

– Вельми мені кортить знати, Матінко Маріє, – шептала Соломія.

– Вельми кортить, ну несила ще півроку ждати. Прошу ж тебе, подаруй мені дівчинку, дочечку, бо хочу її мати. А за те назву дитинку Марією” (...) ³¹.

Do Boga zwraca się też stary Jakub Mech, który popełnił grzech najcięższy – pozbawił życia inną istotę ludzką, jednak uczynił to, by ratować bliską mu młodą dziewczynę, narkomankę, którą wziął pod opiekę:

„– Господи, прости мене, – сказав Яків. – Прости мене Господи. Я погубив одну неправедну душу, али й порятував одну (...).

«Я знаю, що Ти не простиш, – подумав Яків. – Як, певне, не протистив і те моє колишнє смертовбивство. Я забагато взяв на себе, Господи» (...) ³².

²⁹ J. Tischner, *Krótki przewodnik po życiu*, Kraków 2017, s. 38.

³⁰ V. Lis, *Diva Mliniša...*, s. 84.

³¹ V. Lis, *Solo dlâ Solomiï*, Harkiv 2016, s. 15.

³² V. Lis, *Stolittâ Âkova*, Harkiv 2013, s. 90.

Ukraiński pisarz stara się sięgać głęboko do duszy ludzkiej, do samej istoty człowieczeństwa, wychodząc tym samym naprzeciw ludzkim bólom, tragediom i niepokojom. Przestrzeń sakralna analizowanych utworów rozciąga się nie tylko na „małą ojczyznę” na ziemi, ale także na przyszłą ojczyznę w niebie – tę uświęconą przestrzeń, do której tęsknią i której na końcu ziemskiej wędrówki pragną. Józef Tischner stwierdzał, że współczesna literatura, współczesna kultura ucieka od śmierci, gdyż człowiek „nie tylko nie chce myśleć o śmierci, ale myśli tak, jakby jej nie było”³³. Inaczej rzecz dzieje się u Łysa: jego bohaterzy mają nieustanną świadomość kruchości swego życia, a każde opuszczenie rodzinnej wsi przez jednego z nich poprzedzone jest licznymi rytuałami pożegnalnymi, jakby człowiek odchodząc ze wsi, stawał się jednocześnie martwym. Pisarz przypomina odbiorcy, że człowiek został przez Stwórcę obdarzony nieśmiertelną duszą, która wobec odrzucenia i odtrącenia przez ludzi może być skarbnicą największych tajemnic. Lida, jednak z bohaterów *Solo dla Salomei* mówi:

„Моя душа – птах, який живе в мені, подумала якось Ліда. – Він має гніздо, а може, й виведе там пташенят. Тоді я годуватиму їх словами, віршиками і задачками. Я не покажу те гніздо нікому”³⁴.

Wspomniany już Józef Tischner zauważał, że człowiek musi stawić czoło własnej śmierci. Zapytywał więc: „Ale co to znaczy: rozwiązać problem własnej śmierci? Znaczy: zaryzykować. Zaryzykować życie, aby wznieść się ponad śmierć”³⁵. Bohaterowie Łysa nie boją się położyć swego życia na szali. Tytułowy Jakub odważa się narazić swoje życie w obronie Olenki tylko dlatego, że już wcześniej pogodził się ze śmiercią, że żyje z nią nieustannie, mało tego – wyczekuje, jak najlepszej przyjaciółki: „Кликав смерть і знав, що не докличеться, а якщо й прителюються стара карга, то днів за два-три. А стильки чекати не міг”³⁶. Autor ułatwia swoim postaciom łączenie życia ziemskiego z nieodłącznym życiem duchownym poprzez przypominanie o istnieniu Nieba oraz podejmowanie prób „oswajania” tej Boskiej przestrzeni. Warto w tym miejscu przytoczyć rozmowę małej Sołomiji z miejscowym księdzem, ojcem Andronijem, który o niebie mówił w ten sposób:

„– Найбездонніше і найзріліше небо буває восени (...).
– Хіба небо буває зрілим? – спитала тоді Соломійка.
– Авжеж, – сказав батюшка трохи сумовито. – Навесні небо зовсім інше. Як і літом, і зимою. У нього, як і в людей – чотири пори

³³ J. Tischner, *Krótki przewodnik po życiu...*, s. 170.

³⁴ V. Lis, *Solo dla Solomii...*, s. 185.

³⁵ J. Tischner, *Krótki przewodnik po życiu...*, s. 172.

³⁶ V. Lis, *Stolittá Ákova...*, s. 90.

року, тільки в людини раз в житті – і весна, й літо, й осінь, і зима. А в неба – щороку зима. Небо проживає всі наші літа і всі життя”³⁷.

Mircea Eliade zwrócił uwagę, że dla człowieka religijnego przestrzeń nie jest homogeniczna, zawiera bowiem zerwania i szczeliny, części różniące się od innych jakościowo³⁸. Takim elementem wyróżniającym się na tle przestrzeni *sacrum* w rozważanych powieściach ukraińskiego pisarza jest niewątpliwie zjawą, Biała Dama ze wsi Młynyszczce. Właściwie niewiele o niej wiadomo. Dzięki opowieściom starej Justyny, matki Panasa Tereszczuka, odbiorca dowiaduje się jedynie, że to Pani Młynyszczca, opiekunka wsi i jej mieszkańców, zjawą, która ukazuje się tylko raz na sto lat:

„(...) То колись дівчина, яку багач сватав з міста, а вона ни схотіла, коли силоміць пробував до себе забрати. Вирвалася й до лісу втекла... Думали, мо’ втопилася ци вовки задерли... Тико ж тіла ни найшли... Ну й являється чес до чесу... Коли порятувати когось хоче”³⁹.

Legenda o Białej Damie, którą pisarzowi opowiadała jego babka, tworzy mistyczną nić utworu *Solo dla Salomei*. Zjawą ukazuje się bohaterom dokładnie wtedy, kiedy ich życie znajduje się w jakimś przełomowym i decydującym momencie. W analizowanej powieści pojawia się trzykrotnie: raz aby doradzić, raz aby uratować, i raz aby ukarać. Jak przekonuje sam pisarz, obraz Pani Młynyszczca jest personalizacją, mitycznym obrazem sumienia i zbiorowej moralności⁴⁰. Mieszkańcy wsi mają do niej zaufanie, podporządkowują się jej decyzjom, a po każdym jej pojawieniu się oczekują daleko idących zmian.

Tajemniczy związek dobra i zła, grzechu i świętości są cechą charakterystyczną „sagi wołyńskiej” Wołodymyra Łysa. Autor sakralizuje w niej Polesie oraz jedną z jego wsi wraz z licznymi przysiółkami. Tworzy specyficzny świat, gdzie człowiek żyje z Bogiem, wyczuwając Go niemal fizycznie. Stefan Sawicki zauważył, że dzięki związkom z religią można czasem zauważyć pojawianie nowych jakościowo struktur, na przykład symboli religijnych utrwalonych w literaturze dzięki tradycji⁴¹. Taką strukturą może być chociażby wspomniana Biała Dama chroniąca mieszkańców swojej wsi, znajdująca się w przestrzeni pomiędzy wiarą w istoty nadprzyrodzone, a wiarą w Boga, jednak niechybnie tworząca kolejną przestrzeń *sacrum* w jednej z omawianych powieści. Podobnym elementem jest także

³⁷ V. Lis, *Solo dla Solomiï...*, s. 68-69.

³⁸ M. Eliade, *Sacrum i profanum. O istocie religijności*, Warszawa 1999, s. 15.

³⁹ V. Lis, *Diva Mliniša...*, s. 22.

⁴⁰ Spotkanie autorskie Wołodymyra Łysa w ramach VIII Wieczoru z literaturą ukraińską w Lublinie, 5 grudnia 2017 roku.

⁴¹ Por. S. Sawicki, *Sacrum w badaniach literatury...*, s. 98.

wykorzystywany w utworze język bohaterów, czyli dialekt zachodniopoleski. Autor dokonuje sakralizacji tego języka zapewne dlatego, że ma świadomość jego powolnego odchodzenia, a przecież ten właśnie język stanowi dlań kwintesencję specyfiki Polesia Wołyńskiego. Powieści Wołodymyry Łysa to nie tylko proste melodramatyczne historie, to także próba zagłębienia się w świat wewnętrzny współczesnego Ukraińca, a także zaproszenie do podjęcia wysiłku zrozumienia, jak na prawdę wygląda system wartości ogólnoludzkich we współczesnym świecie.

LITERATURA

- Bakširova O., *Femînne pročitannâ istoriï v sučasnij ukrain's'kij romanistyci: demifologizaciâ i poetika povsâkdenного* [w:] „Science and Education a New Dimension. Philology”, nr 16, 2018, s. 15-19.
- Bakširova O., *Literaturna tradiciâ âk osnova modelûvannâ hudožn'ogo svîtu v romanistyci Volodimira Lisa (na materialî tvorû “Solo dlâ Solomîi”)*, [strona www:] „Sinopsis: tekst, kontekst, media”, nr 3 (15), 2016, <http://synopsis.kubg.edu.ua/index.php/synopsis/issue/view/19> [15.07.2018].
- Baran Ê., *Apostol's'ka samota Âkova...*, [strona www:] Sîveršîna. Vseukrain's'kij nezaležnij medijnij prostîr, <http://siver.com.ua/forum/62-469-1> [20.04.2018].
- Eliade M., *Sacrum i profanum. O istocie religijności*, Warszawa 1999.
- Eliade M., *Traktat o historii religii*, tłum. J. Wierusz-Kowalski, Łódź 1999.
- Encyklopedia katolicka*, t. XVII: REPUBLIKA-SERBIA, Lublin 2012.
- Goletiani L., *Growing Old to Remember. The „Final Questions” of a Hundred-Year-Old Ukrainian Villager* [w:] *Aging in Slavic Literatures. Essays in Literary Gerontology*, red. D. Gramshammer-Hohl, Bielefeld 2017, s. 37-64.
- Gorbač N., *Moral'na imperativništ' epîgrafiv u romanî V. Lisa “Stolittâ Âkova”* [w:] „Aktual'ni problemi slov'âns'koï filologîi”. Serîâ: lingvistika i literaturoznavstvo 2012, s. 183-19.
- Hom'âk T., *Žînka na vîstrî istoriï (za romanom Volodimira Lisa “Solo dlâ Solomîi”)* [w:] „Visnik Zaporiz'kogo nacional'nogo unîversitetu”, nr 1, 2014, s. 110-117.
- Kovalevs'ka Ê., *Volodimir Lis: žînoči obrazi menî cikaviši*, [strona www:] BBC Ukraîna, https://www.bbc.com/ukrainian/entertainment/2013/11/131125_book_2013_interview_lys_uk [23.03.2018].
- Kučerenko D., *6 novih knîžok dlâ borot'bi z osînn'ou depresîeû*, [strona www:] Drug čitača, <https://vsiknygy.net.ua/neformat/46984/> [12.03.2018].
- Levčuk Î., *Antroponimiâ romanu Volodimira Lisa “Stolittâ Âkova”* [w:] „Naukovij visnik Shidnoëvropejs'kogo nacional'nogo unîversitetu im. Lesi Ukraînki”, *Fîlologîčni nauki. Movoznavstvo*, nr 22, 2013, s. 69-74.
- Lis V., *Dîva Mlinîša*, Harkiv 2016.
- Lis V., *Solo dlâ Solomîi*, Harkiv 2016.
- Lis V., *Taëmna kuhnâ pogodi: Kniga narodnogo sinoptika. Povîst'-ese*, Luc'k 2008.
- Łotman J., *Problemy przestrzeni artystycznej* [w:] Idem, *Struktura tekstu artystycznego*, Warszawa 1984.

- Matusiak A., „*Stulecie Jakuba*” Wołodymyra Łysa jako literackie świadectwo ukraińskiej posttotalitarnej traumy, „Przegląd Rusycystyczny”, nr 3, 2018, s. 12-35.
- Michnik A., Tischner J., Żakowski J., *Między Panem a Plebanem*, Kraków 1995.
- Nesterčuk O., *Slovotvîr variantiv imen romanu V. Lisa “Dîva Mliniša”* [w:] „Naukovi zapiski Ternopil's'kogo nacional'nogo pedagogičnogo universitetu im. Volodimira Gnatûka”, Seriâ Movoznavstvo, nr 1, 2017, s. 220-223.
- Pan'ko Ū., *Antropocentrizm âk risa hudožn'ogo tvorû v romanî V. Lisa “Stolittâ Âkova”* [w:] *Materiali Ĩ Vseukraïns'koï naukovo-praktičnoï internet-konferencii dlâ studentiv, aspirantiv ta molodih učenih “Aktual'ni problemi slov'âns'koï filologii”*, Zaporizžâ 2015, s. 20-23.
- Polišuk Â., *Stolittâ pričetnosti*, [strona www:] „LitAkcent”, <http://litakcent.com/2011/05/06/stolittja-prychetnosti/> [20.03.2018].
- Rahner K., Vorgrimler H., *Mały słownik teologiczny*, Warszawa 1996.
- Rodionova Ĩ., *Mifologično-ritual'na struktura romanu Volodimira Lisa “Dîva Mliniša”*, [strona www:] „Tekst. Kontekst. Ĩntertekst. Naukovij elektronnij žurnal”, nr 3, 2018, [http://text-intertext.in.ua/pdf/n01\(03\)2018/rodionova_inna_03_2018.pdf](http://text-intertext.in.ua/pdf/n01(03)2018/rodionova_inna_03_2018.pdf) [15.03.2019].
- S. Andrusiv, „*Sebe pobačiti âk vlûstri*”. *Dešo pro antropologičnu prirodu transkordonnih peremîšen'* [w:] *Między Wschodem a Zachodem. Z dziejów kultury pogranicza polsko-wchodniosłowiańskiego*, pod red. W. Kołbuka, A. Nowackiego, L. Puszaka, Lublin 2010, s. 155-168.
- Sawicki S., *Poetyka. Interpretacja. Sacrum*, Warszawa 1981.
- Sawicki S., *Sacrum w badaniach literatury* [w:] Idem, *Wartość – Sacrum – Norwid. Studia i szkice aksjologiczno-literackie*, Lublin 1994, s. 95-103.
- Sawicki S., *Sacrum w literaturze* [w:] „Roczniki Humanistyczne”, z. 1, t. XXVIII, 1980, s. 13-26.
- Siwek B., *Ojczyzna duża i mała. Poeci białowieskiego stowarzyszenia „Białowieża” wobec problematyki ojczyźnianej*, Lublin 2004.
- Sokolova A., *Etnomental'nî konstanti portreta polišuka v hudožn'omu prostori romanu Volodimira Lisa “Stolittâ Âkova”* [w:] „Slovo i čas”, nr 12, 2017, s. 28-33.
- Tischner J., *Krótki przewodnik po życiu*, Kraków 2017.
- V. Lis, *Stolittâ Âkova*, Harkiv 2013.
- Verbič V., *Volodimir Lis: Same takou povinna buti literatura*, [strona www:] Molodižnij portal Volini, <http://molod.in.ua/2010/10/30/volodymyr-lys-same-takou-povynna-buty-spravzhnya-literatura/> [10.04.2018].
- Zabužko O., *Napravdu dobra knižka* [w:] V. Lis, *Stolittâ Âkova*, Xarkiv 2013, s. 5-6.

Niniejszy artykuł poświęcono kwestii funkcjonowania przestrzeni *sacrum* w prozie współczesnego pisarza ukraińskiego, Wołodymyra Łysa. Podstawę dla niniejszych analiz stanowią trzy powieści, tworzące „trylogię wołyńską” (*Stulecie Jakuba*, *Solo dla Solomiji*, *Pani Młynyszczka*). Przeprowadzone analizy wspomnianych utworów pozwalają stwierdzić, że ten twórca dość często odnosi się do kategorii świętości, którą w umowny sposób można podzielić na kilka przestrzeni. Jedną z nich jest niewątpliwie sakralizacja Wołynia jako „małej ojczyzny” jego mieszkańców, lecz analizy ujawniły także wykorzystywanie legend, wierzeń ludowych oraz częste odnoszenie się do tradycji religijnej i wiary w Boga. Można

powiedzieć, że tajemniczy związek dobra i zła, grzechu i świętości są cechą charakterystyczną całej „sagi wołyńskiej” Wołodymyry Łysa, która tworzy specyficzny świat, gdzie człowiek żyje z Bogiem, wyczuwając Go niemal fizycznie.

Słowa kluczowe: Polesie, mała ojczyzna, sacrum, sanctum, Wołodymyr Łys, tradycja.

SPACES OF THE SACRED IN “VOLYN TRILOGY” BY VOLODYMYR ŁYS

This paper is devoted to the problems of the sacred space in the prose of one of the contemporary Ukrainian writers Volodymyr Lys. The basis for these analyses are three novels that form the co called “Volhynia trilogy” (*Jacob’s Century*, *Solo for Solomiya*, and *Virgo of Mlynshche*). The analyses of the above-mentioned works allow us to conclude that the writer quite often refers to functioning of category of sanctity which can be divided in a conventional way into several spaces. One of them is undoubtedly the sacralization of Volyn as a “small homeland” of its inhabitants, but the analysis also revealed the use of legends, folk beliefs and frequent references to religious tradition and the belief in God. It can be said that the mysterious relationship between the good and the evil, sin and sanctity is a characteristic feature of Volodymyr Łys’ “Volhynia Saga,” which creates a specific world where man lives with the God, sensing Him almost physically.

Key words: Polesia, little homeland, sacrum, sanctum, Volodymyr Lys, tradition.

zgłoszenie artykułu: 3.04.2019

przyjęcie artykułu do druku: 1.07.2019